

Societate civilă și patrimoniu cultural în România. Proiectul „Ambulanța pentru monumente”

Eugen VAIDA, Ileana BURNICHIOIU

Civil society and cultural heritage in Romania. The project “Ambulance for Monuments”

Abstract

This paper aims to present the objectives of the “Ambulance for Monuments” Project. During the last two decades several NGOs, foundations, and private owners concerned with the preservation of monuments have provided financial support for research, restoration or monuments and revitalization or resurgence of traditional crafts. They have also carried out campaigns for heightening public and official awareness concerning the value of the architectural monuments and their economic potential. Even though official or academic reports are not yet measuring its effects, the phenomenon of civil society involvement in rescuing heritage is growing in several areas, such as the region around Bucharest, southern and central Transylvania, and the Banat. One of the associations operating in this field is Monumentum. In 2016, the association launched the project “Ambulance for Monuments”. In 2016-2018, this project carried out interventions, mostly repairs of wooden and tile roofs, to almost 20 monuments. In 2019, local communities and authorities requested interventions of this kind to 10-11 monuments. The project aims to expand its activities and capabilities by attracting specialists accredited by the Ministry of Culture, academic trainers, local authorities and private investors.

Monumentum association together with its collaborators have gained a valuable experience, which has already been shared with other similar civic associations, such as the Association for Active Heritage (PACT) from Timișoara. Monumentum is looking forward to grant the rights of implementation and support to any organization intending to carry out activities according to its pattern, provided that it fulfills the conditions for successfully applying the model.

Keywords: NGO, Transylvania, Banat, volunteering, preservation of sites and monuments.

Rapoarte oficiale și neoficiale, conferințe, mese rotunde și publicații diverse ne dau statistici alarmante despre starea actuală a monumentelor din România, dovedind că actualul sistem etatic de protecție a patrimoniului cultural este deficitar la toate nivelurile. Multe dintre semnalele de alarmă privesc patrimoniul imobil – categorie declarată adesea drept cea mai valoroasă compo-

nentă a patrimoniului cultural național. Deși cauzele au fost de mult timp identificate, strategiile urmate de măsuri ferme și adecvate în sensul remedierii întâmpină mereu dificultăți. Programele gestionate de Ministerul Culturii (de exemplu Programul național de restaurare a monumentelor)¹ se des-

Fig. 1. Autospeciala „Ambulanței pentru monumente” aducând dranița la biserica medievală din Strei (jud. Hunedoara), 2018

Fig. 1. The rig of the ‘Ambulance for Monuments’ bringing the wooden tiles for the roof of the medieval church in Strei (Hunedoara County)

fășoară cu mari sincope, iar cele două programe de finanțare europeană (POR și PNDR) acoperă doar o mică parte a necesităților de restaurare a monumentelor. Așa se face că, fără monitorizare și întreținere adecvată pe o durată lungă de timp, un număr foarte mare de obiective (estimat la circa 600 din peste 30.000 de ansambluri, monumente și situri arheologice, dar încă necunoscut exact) au ajuns într-o stare atât de precară, încât putem înregistra oricând accidente și/sau pierderi iremediabile din substanța lor, așa cum s-a întâmplat, în 2016, la două biserici fortificate din județul Brașov (Roadeș și Rotbav) sau, în urmă cu doar câteva zile, la biserica de lemn din Buteasa (or. Șomcuta Mare, jud. Maramureș), care datează din jurul anului 1800.

În același timp, se exprimă adesea opinii despre faptul că societatea civilă din România nu a ajuns încă să joace un rol important în ocrotirea patrimoniului, deși în ultimele două decenii s-au putut remarca la nivel local și regional o serie de inițiative și programe concrete ale unor asociații, fundații și proprietari cultivați, care intervin pentru punerea în siguranță a unor monumente, pentru finanțarea unor cercetări, restaurări și revitalizări, pentru revigorarea meșteșugurilor tradiționale și pentru conștientizarea mai largă a valorilor patrimoniului construit. Fenomenul este în creștere, chiar dacă rapoartele oficiale sau cele din mediul academic încă nu-l percep sau nu-l pot înregistra la dimensiunile reale, pentru că nu există o evidență centralizată a organismelor de profil și a rezultatelor concrete pe care le obțin. Dar, ca să poată respecta rigorile domeniului, să evite erorile, această implicare trebuie să beneficieze întotdeauna de sprijinul specialiștilor (în consultanță, formare, documentare, avizare, coordonare, după caz). În acest sens, comunicarea dintre cei care

¹ O listă a lor se poate vedea aici: http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/Programe_gestionate_de_Ministerul_Culturii.pdf (accesat la 21.09.2018).

dețin competențe în domeniu și nespecialiști (proprietari și administratori, voluntari etc.) este esențială².

În astfel de context, Asociația Monumentum³ a conceput, în 2016, un proiect-pilot, numit „Ambulanța pentru monumente”, vizând următoarele obiective, menite să se sprijine reciproc:

- 1) activități în teren pentru evaluare, cercetare și intervenție în situații de urgență la monumente istorice (cu accent pe prevenirea unor situații critice);
- 2) activități de formare profesională și de stimulare a voluntariatului în domeniul conservării patrimoniului cultural, în special (dar nu exclusiv) în rândul tinerilor care încep studii în domeniile arhitectură, conservare și restaurare, arheologie, construcții, istorie, istoria artei, turism cultural; totodată, stimularea colaborării dintre specialiști și nespecialiști în beneficiul conservării și al valorificării durabile a patrimoniului cultural;
- 3) implicarea comunităților în asumarea moștenirii culturale; conștientizarea de către comunități a potențialului economic al moștenirii culturale, dar și a necesității de a acționa responsabil;
- 4) revitalizarea meșteșugurilor și mobilizarea resurselor umane și materiale locale (inclusiv cu utilizarea materialelor tradiționale);
- 5) stimularea donațiilor și implicarea responsabilă a societății civile, sub diferite alte forme, în protejarea patrimoniului cultural⁴.

Federația TransylvaNET⁵, Complexul Național Muzeal ASTRA și direcțiile județene pentru cultură din Sibiu, Mureș și Brașov. A fost finanțat inițial printr-un proiect câștigat prin competiție națională la Administrația Fondului Cultural Național (AFCN)⁶ și Anglo-Romanian Trust for Traditional Architecture (ARTTA)⁷, dar a fost creat în așa fel încât să poată fi continuat și transfor-

² Acesta este unul dintre motivele pentru care Asociația Monumentum dorește să informeze asupra scopurilor și activității inclusiv în mediul academic, în cadrul unor publicații științifice sau cu prilejul unor conferințe de specialitate și expoziții (spre exemplu, Eugen Vaida, Ileana Burnichioiu, „Heritage Protection Measures and Propositions through the ‘Ambulance for Monuments’. The case of the Medieval Church of Strei”, în *Museikon. A Journal of Religious Art and Culture. Revue d’art et de culture religieuse*, 2, 2018, p. 150-160).

³ <http://www.asociatiamonumentum.ro>.

⁴ Necesitatea creării unui astfel de program sau a unei entități care să intervină pentru situații de urgență la monumente istorice aflate într-o stare de conservare foarte precară a apărut în România și până în 2016, în rândul specialiștilor (pictori restauratori, arhitecți, istorici), sub diverse forme și denumiri.

⁵ Federație care reunește asociații și fundații din sudul Transilvaniei (cu precădere din județele Sibiu și Brașov) având obiective și proiecte comune legate de patrimoniul cultural (<https://www.transylvanet.org>).

⁶ <https://www.afcn.ro>.

⁷ <http://www.artta.org.uk>.

mat într-un instrument complet funcțional după încheierea proiectului AFCN. În acest scop, a fost gândit să funcționeze cu o auto-specială proprie, donații pentru materiale și echipamente din diverse surse, obținute prin apeluri punctuale pe fiecare obiectiv la autorități locale, la proprietari de monumente, la companii, ONG-uri, fundații, donatori privați.

Fig. 2. Meșterul Nicolae Toader în timpul intervenției de urgență la biserica de lemn din Vălari (jud. Hunedoara), 2018
Fig. 2. Craftsman Nicolae Toader working at the Vălari church (Hunedoara County), 2018

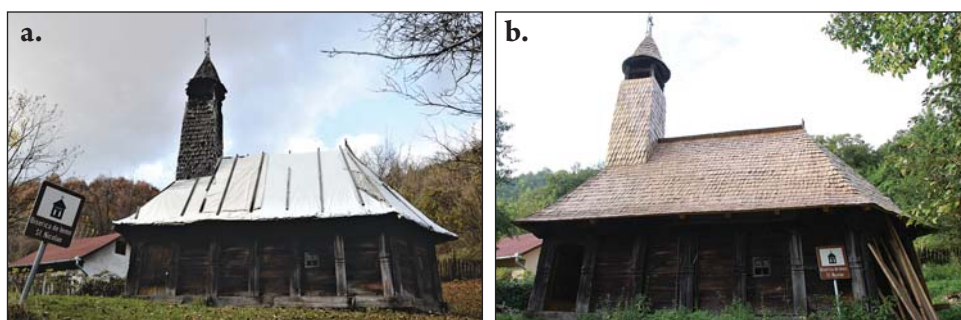
Proiectul presupune obligatoriu colaborări cu specialiști atestați de Ministerul Culturii, așa încât aspectele legate de consultanță în problemele particulare ale fiecărui monument, de respectarea normelor domeniului și chiar de birocrație să nu constituie un impediment pentru rapida realizare a documentației și punerea în siguranță a unui monument ajuns într-o stare foarte critică, în care pot apărea degradări iremediabile sau accidente. Pentru evaluări și documentații prealabile cerute de legislația în domeniu avizarea lucrărilor (relevee de arhitectură, studii istorice și de istoria artei, la studii biologice, expertize tehnice etc.) și pentru implicarea directă a tinerilor în activități practice de monitorizare, cercetare și intervenție la monumente istorice, au fost concepute parteneriate cu universitățile care desfășoară programe de studii în domeniul patrimoniului: Universitatea Politehnică din Timișoara, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (Departamentul de Istorie, Arheologie și Muzeologie) și Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. De asemenea, a fost prevăzută și implicarea meșterilor locali – acolo unde mai există – atât în scopul promovării materialelor și tehnicilor tradiționale, cât și al stabilirii de legături cu tinerii voluntari implicați în activități practice⁸.

⁸ În acest scop, se colaborează cu Grupul de lucru RURAL al Ordinului Arhitecților din România (OAR), care a demarat, în 2017, un amplu proiect finanțat din timbrul de arhitectură: „Cartarea meseriilor tradiționale și emergente și a produselor derivate în domeniul construcțiilor din România”, prin care s-a început repertorierea meseriilor tradiționale și emergente din domeniul construcțiilor și al produselor lor derivate, cu includerea lor într-o hartă disponibilă online.

Fig. 3/a-b. Realizarea unei protecții din lemn la Poarta Brâncovenească din Sâmbăta de Jos (jud. Brașov), 2016

Fig. 3/a-b. Making wooden protection at the Brancovan Gate of Sâmbăta de Jos (Brașov County), 2016

Fig. 4/a-b. Acoperișul bisericii de lemn din Vălari (jud. Hunedoara) înainte și după intervenție (2018)

Fig. 4/a-b. The wooden church in Vălari before installation of the new roof (Hunedoara County), 2018

Stabilirea monumentelor la care să se intervină de urgență s-a făcut la început de an sau pe parcurs, în funcție de starea de conservare a monumentelor, de resursele aflate la dispoziție și de implicarea comunitară, de valoarea istorică și artistică a componentelor ajunse în pericol, de dificultățile ridicate de intervenția în teren și de necesitatea de a calibra lucrările la posibilitățile asociației. „Ambulanța pentru monumente” a acționat până acum în județele Sibiu, Alba, Mureș, Brașov, Caraș-Severin, Timiș (în cele două județe, în colaborare cu Asociația pentru Patrimoniul Activ – PACT, Timișoara, din 2018), Hunedoara, Sălaj și Maramureș pentru punerea în siguranță a următoarelor monumente clasificate A și B în Lista monumentelor istorice: biserica ortodoxă „Sf. Nicolae” din Gherdeal (jud. Sibiu), sec. XVIII; biserica evanghelică din Velț (jud. Sibiu), sec. XIII, XVI, XVIII; Halta

din Șaeș (jud. Mureș), sec. XIX; Poarta Brâncovească din Sâmbăta de Jos (jud. Brașov), sec. XVIII-XIX; turn din Apața („La Cetate”) (jud. Brașov), sec. XIV; turnul incintei fortificate a bisericii evanghelice din Copșa Mare (jud. Sibiu), sec. XIV-XVI-II; Halta C.F.R., Apold, jud. Mureș sec. XIX; biserică evanghelică fortificată din Alțâna (jud. Sibiu),

Fig. 5. Studenți lucrând alături de săteni la schimbarea acoperișului de la biserica de lemn din Jupânești (jud. Timiș), 2018

Fig. 5. Students and villagers working at the Church of St. Paraskeva in Jupânești (Timiș County), 2018

sec. XIII, XV-XVI, XIX; biserică „Din Deal” din Gârbova de Sus (jud. Alba), sec. XV-XVI; Palatul Principilor din Alba Iulia (jud. Alba), sec. XVII-XVIII; incinta bisericii fortificate din Filitelnic (jud. Mureș), sec. XV-XVIII; biserică „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil” din Breb (jud. Maramureș), sec. XVII-XIX; biserică de lemn „Sf. Nicolae” din Vălari (jud. Hunedoara), sec. XVII; moara „Îndărătnica de la Părete” din Rudăria/Eftimie Murgu (jud. Caraș-Severin), sec. XIX; Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Strei (jud. Hunedoara), cca 1300; biserică de lemn „Cuvioasa Paraschiva” din Jupânești (jud. Timiș), sec. XVII-XVIII; biserică de lemn din Brusturi (jud. Sălaj), sec. XVIII⁹.

Pentru anul 2019 se pregătesc documentații cu pictori restauratori și restauratori de piatră în vederea unor intervenții minimale de punere în siguranță a unor fragmente de picturi exterioare și a materialului litic degradat de la biserica medievală din Strei se caută fonduri și se lucrează la documentația de avizare pentru refacerea învelitorii de draniță la biserica Pârveștilor din Baru și pentru completări de țiglă la biserica medievală din Streisângiorgiu (toate trei în jud. Hunedoara); se caută soluții împreună cu Institutul Național al Patrimoniului pentru măsuri minimale de protecție în situl de la Costești (jud. Hunedoara) și se pregătesc alte intervenții care presupun refaceri de învelitori de țiglă la sacristia bisericii fortificate din Dobârca (jud. Alba) la bisericile fortificate din Apoș (jud. Sibiu) și Filitelnic (jud. Mureș); se prevede în-

⁹ O bună parte din măsurile prevăzute la monumentele din această listă sunt prezentate într-o expoziție bilingvă de postere, itinerată deja în multe din orașele țării în care asociația a primit invitații (pentru simpla popularizare a acțiunilor sau pentru strângere de fonduri); o parte din ele sunt descrise și pe pagina proiectului care se află în construcție: <http://ambulanta-pentru-monumente.ro/monumente>.

Fig. 6/a-b. Biserica medievală din Gârbova de Sus (jud. Alba) înainte și după montarea acoperișului pe altar (2017)

Fig. 6/a-b. The medieval church in Gârbova de Sus before and after the roof installation. (Alba County), 2017

locuirea învelitorii foarte degradate (care pune în pericol restul structurii) de la biserica din lemn de la Săliștea Nouă (jud. Cluj), montarea unei protecții la biserica din Săliștea Veche (în același județ), refacerea învelitorii de la turla bisericii din lemn de la Borza (jud. Sălaj) și salvarea clopotniței bisericii din lemn de la Găbud (jud. Alba).

Elaborarea documentației, obținerea sumelor necesare și a avizelor poate dura uneori câteva luni, alteori doar două-trei săptămâni (în cazurile în care există deja suport financiar, iar ajutorul solicitat autorităților și specialiștilor este prompt). Spre exemplu, în primăvara lui 2017, la ruina bisericii medievale din Gârbova (monument cu dimensiuni modeste care avea nevoie de o protecție la altarul care mai păstrează o boltă de piatră și fragmente de pictură medievală), s-a igienizat locul, au fost realizate releveele, studiul istoric și proiectul unui nou acoperiș din aprilie până în luna iunie. În tot acest timp, s-au primit și donațiile necesare pentru material (lemn, țiglă, în valoare de 4.000 lei) și intervenția minimală pentru tivirea marginilor picturii din interior. După obținerea avizelor, s-a putut trece, în luna iulie, la execuția lucrării, care a durat o săptămână¹⁰.

¹⁰ Fiind vorba de o ruină, necesitatea și alegerea tipului de protecție a altarului s-a făcut în urma consultării unei echipe ample de specialiști. Studiu istoric: dr. Ileana Burnichioiu, dr. Călin Șuteu; relevee și proiectare generală de arhitectură: Asociația Monumentum: arhitectii Eugen Vaida, Veronica Vaida, Ștefana Paul și dr. Călin Șuteu; proiectare structuri portante și expertiză tehnică: dr. ing. Dorotya Makay și inginerii Zoltán Bárdi, Szilárd Bartalis, József Hari și SC Irod M, Cluj-Napoca, alături de ing. István Beke și SC Benverex Tg. Mureș; verificator proiecte: Desideriu Csákány Tg. Mureș; cercetare parament, analize frescă și punere în siguranță: Lóránd Kiss, Ruxandra Naste, Ferenc Márton, Alexandru Călin Filip (Atelierul „Monumenta Transsylvaniae”, Târgu-Mureș). La execuția acoperișului din țiglă cu piese executate manual în țiglarăia de la Apoș au participat: Asociația MONUMENTUM și voluntarii lect. univ. dr. Cristina Dăneasă (Sibiu), Claudiu Purdea, Alexandra Nuc, Sebastian Manolescu, Ștefan Borza și Iulian Florea (Alba Iulia), Dorian-Ștefan Maței (Iași), Virgil

Fig. 7/a-b. Biserica medievală din Strei înainte și după refacerea învelitorii (2017, 2018)

Fig. 7/a-b. The roof of the medieval church of Strei before and after the ‘Ambulance for Monuments’ intervention

În alt caz, biserica medievală din Strei (unde degradările acoperișului amenințau să pună în pericol fresca din secolul XIV aflată la interior), în iulie-august 2018 s-a elaborat documentația, s-a obținut finanțare de la Primăria or. Călan și din donații private, așa încât a fost posibilă căutarea meșterilor, stabilirea tipului de draniță pentru noua învelitoare și comandarea ei. La mijlocul lunii septembrie s-a trecut la execuția lucrării – schimbarea învelitorii, urmată de montarea unui nou paratrăznet.

După experiența acumulată în ultimii doi ani, Asociația Monumentum și-a adăugat un nou scop (la cele inițiale), și anume: crearea unei rețele de „ambulanțe pentru monumente” sub coordonarea altor organizații partenere. Odată cu inițierea și derularea intervențiilor, s-a putut testa nivelul de implicare al tinerilor aflați în diferite stagii de formare, al comunităților și autorităților locale, al partenerilor specialiști, al direcțiilor județene de cultură și disponibilitatea lor de a conlucra în sprijinul păstrării valorilor de patrimoniu. Modelul oferit de proiectul asociației ar putea fi adaptat condițiilor din fiecare zonă sau județ unde este nevoie să se acționeze pentru inventarierea, evaluarea, monitorizarea și punerea în siguranță a unor monumente aflate în stare de precolaps. S-ar putea concepe un program sau o structură zonală a societății civile în care să se regăsească și specialiști autorizați pentru a acționa în domeniul patrimoniului, care să apeleze punctual la sprijinul autorităților locale, la proprietari și alți iubitori ai patrimoniului, cu voluntariat (total sau parțial) pentru documentație, execuție și strângere de fonduri, a cărei funcționare să fie mai puțin afectată de

---

Ioan Boancă (Alba Iulia), Radu Mihail Vlad (București), arh. Veronica Vaida, arh. Eugen Vaida (Alțâna, Sibiu), lect. univ. dr. Ileana Burnichioiu (Alba Iulia), Andrei Buda (Sibiu). Un comunicat detaliat despre lucrare: <http://www.neuerweg.ro/voluntariat-pentru-salvarea-bisericii-medievale-din-garbova-de-sus-ab/> (accesat la 20.11.2018).

Fig. 8. Evenimente (expoziție și concert) pentru strângere de fonduri în Zalău, în scopul salvării bisericii din lemn de la Brusturi (jud. Sălaj), 2018

Fig. 8. Fundraising events (exhibition and concert) in Zalău dedicated to saving the wooden church in Brusturi (Sălaj County), 2018.

mereu aceleași cauze ce duc la tergiversări: fluctuațiile finanțarilor, birocrăție, criza mâinii de lucru, deciziile politice etc.

După ce l-a conceput și testat, Asociația Monumentum concesionează drepturile de implementare a acestui proiect către orice organizație care îndeplinește condițiile pentru a urma modelul inițial, perfecționat pe parcursul celor aproape 20 de intervenții, și o sprijină pe parcurs cu experiența ei. Proiectul se poate extinde astfel din zona de sud și centrală a Transilvaniei în alte regiuni sau județe, așa cum deja s-a întâmplat în cursul anului 2018, în Banat (județele Timiș și Caraș-Severin), sub coordonarea PACT din Timișoara.

Rezumat

În ultimele două decenii s-au putut remarca în România o serie de programe concrete ale unor asociații, fundații și proprietari, preocupați de salvarea unor monumente, de finanțarea unor cercetări, restaurări și revitalizări, de revigorarea meșteșugurilor tradiționale și de conștientizarea mai largă a valorii patrimoniului construit și a potențialului economic pe care îl reprezintă. Fenomenul implicării societății civile în probleme legate de patrimoniu este în creștere mai ales în câteva regiuni (în jurul capitalei, în sudul și centrul Transilvaniei, în Banat), chiar dacă rapoartele oficiale sau cele din mediul academic nu-i percep încă impactul. Între asociațiile active în te-

ren, cu rezultate concrete, se află și Asociația Monumentum, care din 2016 a inițiat „Ambulanța pentru monumente”, proiect pe care și l-ar dori cât mai extins cu ajutorul specialiștilor acreditați de Ministerul Culturii, al formatorilor din mediul academic, al autorităților locale și al mediului privat. În paginile de față, se prezintă obiectivele proiectului, modul de a acționa și rezultatele obținute. În anii 2016-2018, aproape 20 de monumente au beneficiat de intervenții, cele mai multe executate la nivel de învelitori de țiglă și lemn. Iar pentru anul în curs, îndeosebi la solicitarea și cu sprijinul comunităților și autorităților locale, se pregătesc deja alte 10-11 intervenții în Transilvania și Banat.

Experiența acumulată alături de colaboratori numeroși deja face ca asociația să fie pregătită pentru concesiunea drepturilor de implementare a proiectului către orice organizație care îndeplinește condițiile de a urma modelul creat. Așa s-a întâmplat deja cu Asociația pentru Patrimoniu Activ (PACT) din Timișoara, care acționează acum în județele Caraș-Severin și Timiș.

Cuvinte-cheie: organizație nonguvernamentală, Transilvania, Banat, protecția monumentelor și siturilor.

Photos by Monumentum Association, I. Burnichioiu, M. Radu.